Розділ ІІІ. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

© Н.Ф. Венжинович

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І КОГНІТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

VENZHYNOVYCH N.F. LINGUOCULTURAL AND COGNITIVE APPROACHES TO THE ESTABLISHMENT OF PHRASEOLOGICAL MEANING

The article deals with linguocultural and cognitive trends in phraseological unit studies, giving the possibility of establishing their meanings as constituents of language world model. The ways of linguocultural analysis of phraseologisms in English, Ukrainian and Russian are described. Conclusion is made that it is cultural – linguistic and cognitive competence that underlies the phraseologism interpretation by speakers in the context of culture as a semiotic space.

ВЕНЖИНОВИЧ Н.Ф. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОДЫ К УСТАНОВЛЕНИЮ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

В статье рассматриваются лингвокультурологическое и когнитивное направления в изучении фразеологических единиц, позволяющие установить их значения как составные элементы языковой картины мира. Описываются пути лингвокультурологического анализа фразеологизмов в английском, украинском и русском языках. Делается вывод о том, что именно культурно-языковая и когнитивная компетенции лежат в основе интерпретации фразеологизмов носителями языка в контексте культуры как семиотического пространства.

Проблема зв'язку мови й культури не нова. Вона завжди викликала інтерес у мовознавців різних епох, але вирішувалася ними по-різному. Мета статті – розглянути лінгвокультурологічний та когнітивний напрями в вивченні фразеологічних одиниць. Чітко окреслені контури цієї проблеми простежуються ще на початку XIX ст. у лінгвістичних поглядах В.фон Гумбольдта, однак і сьогодні взаємовідношення мови й культури продовжують привертати увагу багатьох лінгвістів (Левченко, 2005; Ужченко, 2006 тощо). В.фон Гумбольдт виходив із того, що мова є не тільки засобом вираження пізнаної дійсності, але й засобом пізнання, тому відмінності в мовах, як він уважав, є відмінностями перш за все в думках, світогляді народів. При цьому він справедливо зазначав, що „серед усіх проявів, за допомогою яких пізнається дух і характер народу, тільки мова здатна виразити найсвоєрідніші та найтонші риси народного духу й характеру та проникнути в їхні заповітні таємниці" (Гумбольдт 2001: 69). З його поглядів випливає, що семантичний простір конкретної мови завжди зумовлений національним баченням

світу й відіграє важливу роль у процесі пізнання. Дуже подібну точку зору висловлював і А. Мейє, відповідно до якої „не можна зрозуміти мову, не маючи уявлення про умови, в яких проживає народність, що розмовляє цією мовою"(Мейе 1954: 8).

У 20-их роках минулого століття у зв'язку з вивченням мов американських індіанців у США на перший план висувається необхідність вивчення тісного взаємозв'язку культури й мови. Дуже близький до лінгвістичних поглядів В.фон Гумбольдта напрям в американській лінгвістиці отримав назву „гіпотеза лінгвістичної відносності". Основними положеннями цієї гіпотези є думка про те, що мова визначає думки людей, відповідно до цього концепції свідомості залежать від того, якою мовою думає людина. Е. Сепір, відзначаючи, що все більшого значення в науковому вивченні культури набуває мова, писав: „У певному розумінні система культурних моделей тієї чи іншої цивілізації фіксується в мові, що виражає цю цивілізацію. ...Ми можемо розглядати мову як виражене в символах керівництво до культури" (Сепир 1993: 223). На думку Б. Уорфа, мова є призмою, через яку носій мови змушений бачити й осмислювати навколишній світ. „Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою рідною мовою. Ми виділяємо у світі явищ ті чи інші категорії й типи зовсім не тому, що вони самоочевидні; світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, які повинні бути організовані нашою свідомістю, а це значить в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості" (Уорф 1999: 97).Розвиваючи лінгвістичні погляди Є. Сепіра і Б. Уорфа, Р. Ладо цілком справедливо зазначає, що не можна вивчати іноземні мови без ознайомлення з культурою країни цієї мови. Це особливо стосується таких мовних одиниць, як фразеологізми й прислів'я; їхній зміст включає в себе певний компонент значення, що належать переважно поняттям окремо взятої культури. Він, зокрема, писав: „Значення, подібно формам, детермінуються й модифікуються культурою. Вони є аналізом навколишнього світу, як він переломлюється в тій чи іншій культурі" (Ладо 1989: 51). В.В. Виноградов, вивчаючи російські фразеологізми, підкреслював, що образ, який лежить в основі їхнього значення і вживання, можна з'ясувати тільки на тлі тієї матеріальної й духовної культури, в контексті якої вони виникли (Виноградов, 1972). Дуже подібну точку зору висловлює і В.Г. Гак, відзначаючи при цьому, що саме у фразеологічному складі яскраво й наочно проявляється зв'язок із культурою. В образних уживаннях слів і у фразеології „активізуються потенційні семантичні компоненти значення слова, що відображають властивості, які приписуються йому в певному мовному колективі" (Гак, 1988).

Тому мова, відображаючи пізнавальну діяльність людей, „відображає єдину природу світу в концептуальному апараті людини як універсальній понятійній системі.

Своєрідність кожної мовної системи полягає саме в особливостях комбінації значень і мовних одиниць, які складають так або інакше єдину семантичну картину світу" (Колшанский 1990: 103). Сьогодні серед лінгвістів значного поширення набула думка про те, що через мову можна пролити світло на когнітивні процеси як носіїв окремих культур, так і людей узагалі. Тісне переплетення лінгвістичних досліджень у галузі фразеології із етнологією, на нашу думку, дозволяє успішно вирішувати багато питань, пов'язаних із вивченням мовних засобів, включаючи і фразеологію.

Зосередження зусиль представників різних галузей знань (мовознавців, антропологів, культурологів, істориків) на розв'язанні завдань, пов'язаних із відображенням у мові способу життя, традиційної культури етносу зумовило виникнення в 90-их роках XX ст. нової наукової дисципліни – лінгвокультурології. Як відомо, лінгвокультурологія вийшла з надр етнолінгвістики, сфера вивчення якої переважно обмежувалася історично реконструктивним планом виявлення культурних пластів у формуванні фразеологізмів. Лінгвокультурологічний аналіз ставить перед собою мету – вивчити здатність фразеологічних знаків відображати сучасну культурну самосвідомість народу, що розглядається як „кістяк" його ментальності та виражати його у процесах живого вживання фразеологічних одиниць у дискурсах різних типів (Телия 1999: 14). Предметом лінгвокультурології є „слова й вирази, безеквівалентні мовні одиниці, які слугують предметом опису в лінгвокраїнознавстві; лакуни; символи, архетипи і міфологеми; обряди і повір'я; ритуали і звичаї, закріплені в мові; фразеологія і пареміологія; метафори; стилістична своєрідність; мовленнєва поведінка" (Тхорик, Фанян 2005: 39). Мова зберігає „захоплюючу повість тисячолітніх зусиль людини пізнати й пояснити світ і себе в цьому світі" (Маслова 1997: 8); вона найтісніше пов'язана з національною культурою, проростає й розвивається в ній, виражає її. Тільки на основі таких міркувань можна говорити про фразеологію як про найбільш культуроносний компонент мови в дії. Звідси й завдання лінгвокультурології взагалі та лінгвокультурологічного аналізу зокрема полягає у здатності носіїв мови як суб'єктів мови й культури до інтерпретації фразеологізмів як знаків мови й культури, до осягнення розумом і усвідомленням втілених у них настанов або прескрипцій, культури в мовленнєвій діяльності (Телия 2004: 20).

Оскільки саме фразеосполучення містить у собі цінні відомості про своєрідність культури тієї чи іншої мовної спільноти, то лінгвокультурна сема, що входить у їхнє значення, повинна стати в центрі уваги антропологічного опису сучасної ідіоматики. Лінгвокультурний компонент фразеологічного значення (тобто культурні нашарування)

повинні розглядатися як певні знання про культуру, сформовані носіями мови, що зберігаються в їхній пам'яті як частина концептосфери національної мови.

Поглиблене дослідження семантики фразеосполучень сьогодні висунуло на порядок денний необхідність вичленувати культурний компонент у їхньому значенні (Мітрохина, Прадід, 2006 тощо). Ще у свій час І.М. Комлєв писав про те, що „слово-знак виражає дещо, крім себе, тому ми зобов'язані визнати наявність культурного компонента – залежність семантики мови від культурного середовища" (Комлев 1966: 46). Близьку до цієї думки висловлював і Г.Д. Томахін, цілком справедливо стверджуючи, що необхідно володіти не тільки мовою, але й „типізованим образом у національній свідомості народу – носія мови й культури" та особливо виділяти ті лексичні пласти, які у своєму значенні найяскравіше відображають національну своєрідність культури. До них у першу чергу належать фразеосполучення, які мають культурно-історичні та культурно-побутові асоціації, пов'язані з різними реаліями, такими, як особливості природно-географічного середовища, в якому проживає той чи інший народ, культура, специфіка суспільно-політичного життя, побут, мораль, звичаї, традиції (Томахин 1986: 252).

Когнітивний і лінгвокультурологічний напрями у вивченні фразеології, що дозволяють розглядати фразеологічні одиниці під кутом зору їхньої національної та культурної специфіки, набувають за останній час усе більшого розвитку (Добровольский, 1996; 1997; 1998; Телия, 1996; 1998; 2004). Опора на принципи когнітології та лінгвокультурології дає змогу визначити місце й роль фразеологізмів у когнітивній базі того чи іншого народу, встановити їхнє значення як складових елементів мовної картини світу. За визнанням учених, ідіоматика, на відміну від слів, безпосередніше відображає когнітивну діяльність членів мовного колективу, що ґрунтується на наївному уявленні про світ носіїв певної мови, на їхньому ставленні один до одного, до того, що відбувається з ними в цьому світі. Навіть поверховий погляд на ідіоматику різних мов дозволяє зробити висновок про спільність багатьох „сюжетів", тобто актів і ситуацій, які знайшли своє вираження в ідіомах і у здатності кожної мови знайти виключно свої мовні засоби для позначення цих актів і ситуацій (Черданцева 1996: 66).

Переорієнтація дослідження ідіом у русло когнітивістики й культурології зумовлена, за визнанням дослідників, новим поглядом на ідіому як на : 1) мовний знак, що передає інформацію; 2) знак, що зберігає і відтворює культурні надбання народу (Ковшова 1999: 164). Саме цією обставиною і пояснюється перевага у виборі вченими для когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу лексично й фразеологічно оформлених концептів, у яких об'єктивований як зовнішній, так і внутрішній світ людини (Красавский 2001: 14).

Результати недавніх досліджень яскраво демонструють той факт, що концептуалізація й вербалізація дійсності з допомогою ідіом може відбуватися різними шляхами. Одним із таких шляхів є використання лінгвокреативним мисленням ряду особливих способів для організації та впорядкування мовного змісту, відображеного у внутрішній формі – таких, як вербалізація параметру (параметрів) ситуації, вербалізація відображення мовної свідомості, зумовленої ситуацією, та ін. (Латина 1991: 140). У межах когнітивної парадигми семантика ідіом описується як співвідношення значення мовного знака не безпосередньо зі світом, а через фрейм – особливим способом організовані блоки знань про позначуване. Дослідники в галузі когнітивної лінгвістики визнають, що знання структуровані у фрейм і відображають не тільки істотні ознаки об'єктів, але й всі знання про позначуване, наявні в мовній спільноті, виявляються відображеними в терміні „концепт". Концепт небайдужий до своєї мовної маніфестації. Тому, якщо в мов є ряд ідіом, які по-різному виражають один і той самий концепт, то є всі підстави вважати, що ми кожного разу маємо справу не з тотожним самому собі концептом, а з різними концептуальними варіантами і, відповідно, з різними семантичними структурами (Добровольский 1996: 71). Кожному концепту передує категоризація, яка веде до створення типового образу й формує прототип або гештальт-структуру. Образна гештальт-структура – редукований образ, що співвідноситься не з самим позначуваним, а з його подібністю. В ідіомах гештальт-структурою є їхня національно-образна основа, що представлена не окремою сутністю, а ситуацією. Фразеологізми, які відображають типові ситуації та уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури. Вони прямо (в денотаті) або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ і соціум. Тому фразеологічні одиниці є своєрідним „джерелом премудрості" народу, що зберігає і відтворює його менталітет, його культуру з покоління в покоління (Маслова 2001: 88). Фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість. Саме фразеологізми нав'язують носіям мови як особливе бачення світу взагалі, так і кожної окремо взятої ситуації зокрема. Дослідники фразеологічної системи мови неодноразово підкреслювали, що в невичерпних надрах фразеології ми можемо багато дізнатися про побут того чи іншого народу, його традиції і звичаї, про етикет поведінки та моральні підвалини. Фразеологізми є „душею" кожної національної мови, в якій неповторним способом виражена культурна своєрідність народу, і тому вони є найціннішим джерелом знань про особливості концептуалізації світу не тільки окремими мовами, але й їхніми варіантами. На тлі співвіднесеності з такими

сивой кобылы 'чиїсь дурні думки, висловлювання'; *зловещий ворон* 'про людину, яка говорить страшні речі, які можуть злякати'; *от ворот поворот* 'категорична відмова, негативна відповідь на чиєсь прохання, звернення'; 3) своїми прототипами фразеологізми також відображають національну культуру, тобто з самого початку вільні словосполучення можуть описувати будь-які історичні події, умови побуту, культурну своєрідність і багато іншого. Наприклад, англ.: *make a pig's ear (of) smth.* 'дуже погано виконати роботу'; *a short horse is soon curried* 'маленького коня легко чистити, тобто легка робота швидко робиться'; укр.: *повиснути на гіляці* 'заподіяти собі смерть, повіситися'; *із сирою землею повінчатися* 'померти'; *ятриться серце* 'хто-небудь дуже переживає'; вбивати/вбити осиковий кілок (кіл) у могилу 'покінчити з ким-, чим-небудь'; рос.: *знать своё кривое веретено* 'не втручатися в чужі справи, займатися своєю справою'; *за сем вёрст киселя хлебать* 'поїхати (піти) дуже далеко і повернутися ні з чим'; *взятки гладки* 'нічого не отримати з нікого'.

З наведених прикладів стає очевидним той факт, що культурно-мовна компетенція – це здатність носіїв мови називати за допомогою фразеологічних одиниць і сприймати у своїй когнітивній та комунікативній діяльності світ на основі мовної компетенції, пресупозицією для якої є володіння культурою – усвідомлене або таке, що вкоренилося у глибинах несвідомого. Саме культурно-мовна та когнітивна компетенції лежать в основі інтерпретації фразеологізмів носіями мови в контексті культури як семіотичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Вопросы семантики фразеологических единиц. – Самарканд: Самаркандский гос. ун-т им. А. Навои, 1983. – 83 с.

Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. – М.: Высш. шк., 1972. – 614с.

Гак В.Г. Фразеология, образность и культура // Советская лексикография. – М., 1988. – С. 136.

Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2001. – 400 с.

*Добровольский Д.О.*Образная составляющая в семантике идиом// Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 71-93.

*Добровольский Д.О.*Национально-культурная специфика в фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37-48.

Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика в фразеологии // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48-57.

Ковшова М.Л. Как с писаной торбой носиться: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 164-173.

Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 103 с.

Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения// Вестник МГУ. – Филология. – 1966. – № 5. – С. 46-51.

Красавский Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2001. – 40 с.

Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур// Новое в зарубежной лингвистике (контрастивная лингвистика). – М.:Прогресс, 1989. – Вып.XXV. – С.32-52.

Латина О.В. Идиомы и экспрессивная функция языка // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 136-156.

Левченко О. Фразеологічна символіка:Лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Львів:ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – С. 53.

Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издат. центр „Академия", 2001. – 208 с.

Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-во Иностранной литературы, 1954. – 99 с.

Мітрохина Л.М., Прадід Ю.Ф. Здобутки української фразеографії / У зб.: Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 89-100.

Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 654с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1997. – 824 с.

Телия В.Н. Нормативный состав языка как объект лингвокультурологии // Национально-культурный компонент в тексте и языке / Тезисы докладов. – Минск, 1994. – Ч. 1. – С. 13-15.

Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

Телия В.Н. Первоочередные задачи и методические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.

Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: её высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во

фразеологизмах и в дискурсивных практиках. – М.: Языки русской культуры, 2004. – С. 19-30.

Томахин Г.Д. Лингвистические аспекты лингвострановедения // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 252-261.

Тхорик В.И., Фанян Ю.М. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. – М.: ГИС, 2005. – 259с.

Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми „концепт – фразеологізм – мовна картина світу" / У зб.: Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 146-152.

Уорф Б.Л. Наука и языкознание (О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление) // Зарубежная лингвистика: В 3-х т. – М.: Прогресс, 1999. – Т. 1. – С. 92-105.

Черданцева Т.З. Идиоматика и культура (Постановка вопроса) // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С.58-70.

Надійшла до редакції 19.10.06

повинні розглядатися як певні знання про культуру, сформовані носіями мови, що зберігаються в їхній пам'яті як частина концептосфери національної мови.

Поглиблене дослідження семантики фразеосполучень сьогодні висунуло на порядок денний необхідність вичленувати культурний компонент у їхньому значенні (Мітрохина, Прадід, 2006 тощо). Ще у свій час І.М. Комлєв писав про те, що „слово-знак виражає дещо, крім себе, тому ми зобов'язані визнати наявність культурного компонента – залежність семантики мови від культурного середовища" (Комлев 1966: 46). Близьку до цієї думки висловлював і Г.Д. Томахін, цілком справедливо стверджуючи, що необхідно володіти не тільки мовою, але й „типізованим образом у національній свідомості народу – носія мови й культури" та особливо виділяти ті лексичні пласти, які у своєму значенні найяскравіше відображають національну своєрідність культури. До них у першу чергу належать фразеосполучення, які мають культурно-історичні та культурно-побутові асоціації, пов'язані з різними реаліями, такими, як особливості природно-географічного середовища, в якому проживає той чи інший народ, культура, специфіка суспільно-політичного життя, побут, мораль, звичаї, традиції (Томахин 1986: 252).

Когнітивний і лінгвокультурологічний напрями у вивченні фразеології, що дозволяють розглядати фразеологічні одиниці під кутом зору їхньої національної та культурної специфіки, набувають за останній час усе більшого розвитку (Добровольский, 1996; 1997; 1998; Телия, 1996; 1998; 2004). Опора на принципи когнітології та лінгвокультурології дає змогу визначити місце й роль фразеологізмів у когнітивній базі того чи іншого народу, встановити їхнє значення як складових елементів мовної картини світу. За визнанням учених, ідіоматика, на відміну від слів, безпосередніше відображає когнітивну діяльність членів мовного колективу, що ґрунтується на наївному уявленні про світ носіїв певної мови, на їхньому ставленні один до одного, до того, що відбувається з ними в цьому світі. Навіть поверховий погляд на ідіоматику різних мов дозволяє зробити висновок про спільність багатьох „сюжетів", тобто актів і ситуацій, які знайшли своє вираження в ідіомах і у здатності кожної мови знайти виключно свої мовні засоби для позначення цих актів і ситуацій (Черданцева 1996: 66).

Переорієнтація дослідження ідіом у русло когнітивістики й культурології зумовлена, за визнанням дослідників, новим поглядом на ідіому як на : 1) мовний знак, що передає інформацію; 2) знак, що зберігає і відтворює культурні надбання народу (Ковшова 1999: 164). Саме цією обставиною і пояснюється перевага у виборі вченими для когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу лексично й фразеологічно оформлених концептів, у яких об'єктивований як зовнішній, так і внутрішній світ людини (Красавский 2001: 14).

Результати недавніх досліджень яскраво демонструють той факт, що концептуалізація й вербалізація дійсності з допомогою ідіом може відбуватися різними шляхами. Одним із таких шляхів є використання лінгвокреативним мисленням ряду особливих способів для організації та впорядкування мовного змісту, відображеного у внутрішній формі – таких, як вербалізація параметру (параметрів) ситуації, вербалізація відображення мовної свідомості, зумовленої ситуацією, та ін. (Латина 1991: 140). У межах когнітивної парадигми семантика ідіом описується як співвідношення значення мовного знака не безпосередньо зі світом, а через фрейм – особливим способом організовані блоки знань про позначуване. Дослідники в галузі когнітивної лінгвістики визнають, що знання структуровані у фрейм і відображають не тільки істотні ознаки об'єктів, але й всі знання про позначуване, наявні в мовній спільноті, виявляються відображеними в терміні „концепт". Концепт небайдужий до своєї мовної маніфестації. Тому, якщо в мов є ряд ідіом, які по-різному виражають один і той самий концепт, то є всі підстави вважати, що ми кожного разу маємо справу не з тотожним самому собі концептом, а з різними концептуальними варіантами і, відповідно, з різними семантичними структурами (Добровольский 1996: 71). Кожному концепту передує категоризація, яка веде до створення типового образу й формує прототип або гештальт-структуру. Образна гештальт-структура – редукований образ, що співвідноситься не з самим позначуваним, а з його подібністю. В ідіомах гештальт-структурою є їхня національно-образна основа, що представлена не окремою сутністю, а ситуацією. Фразеологізми, які відображають типові ситуації та уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури. Вони прямо (в денотаті) або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ і соціум. Тому фразеологічні одиниці є своєрідним „джерелом премудрості" народу, що зберігає і відтворює його менталітет, його культуру з покоління в покоління (Маслова 2001: 88). Фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість. Саме фразеологізми нав'язують носіям мови як особливе бачення світу взагалі, так і кожної окремо взятої ситуації зокрема. Дослідники фразеологічної системи мови неодноразово підкреслювали, що в невичерпних надрах фразеології ми можемо багато дізнатися про побут того чи іншого народу, його традиції і звичаї, про етикет поведінки та моральні підвалини. Фразеологізми є „душею" кожної національної мови, в якій неповторним способом виражена культурна своєрідність народу, і тому вони є найціннішим джерелом знань про особливості концептуалізації світу не тільки окремими мовами, але й їхніми варіантами. На тлі співвіднесеності з такими

настановами, які стали надбанням менталітету кожної мовної спільноти, фразеологізми набувають ролі культурних стереотипів. Культурна конотація, будучи інтерпретацією компонентів значення фразеологічних одиниць у категоріях культури, нашаровується на конотацію як лінгвістичне поняття. Денотативний макрокомпонент значення фразеологічних одиниць є своєрідною „темою" фразеологізмів, а компоненти конотації, відіграючи провідну роль, додають їм нового смислу. Кожен компонент конотації фразеологічної одиниці здатний повідомити додаткову інформацію національно-культурного характеру. Такими компонентами конотації є перш за все емотивний, експресивний та оцінний макрокомпоненти семантики фразеологічних одиниць. Зчитування культурної інформації з образної основи фразеологічної одиниці дозволяє експлікувати те світорозуміння, світобачення, той рух народу, який отримав фіксацію і зберігся у фразеологічній одиниці. Як добре відомо, фразеологія, крім того, відображає багатий історичний досвід кожного народу, вона зберігає у своїй пам'яті побут, трудову діяльність, матеріальну й духовну культуру кожної мовної спільноти як „таке засвоєне людиною її співбуття в у світі, яке усвідомлюється нею в ціннісно-настановчому модусі „достойного"/„недостойного" для особистості або корпоративно-групового соціуму ставлення до цього світу у всіх сферах її діяльності в ньому: у природі, у створенні та маніпулюванні артефактами, а також ментофактами соціальної та духовної сфер" (Телия 2004: 25). Головними завданнями фразеології сьогодні в лінгвокультурології В.М. Телія вважає такі: 1) виявлення всіх способів прояву культурно маркованих сигналів у складі фразеологічних знаків і встановлення їхнього співвідношення з тим чи іншим кодом культури і його „мовою"; 2) уточнення на цій основі поняття культурної конотації; 3) розробка типології культурних конотацій, беручи до уваги три важливі підстави: а) за лексико-синтаксичними способами її вираження позначуваним знаком; б) за даними концептуального змісту мовного знака – денотативного й сигніфікативного аспектів, носієм якого він є; в) за когнітивним характером тієї інтерпретації, яка співвідносить у процесах культурної референції значення мовного знака з кодом культури (Телия 1999: 17).Для вирішення поставлених завдань необхідно уточнити методологічні передумови, розробити понятійний апарат, створити метамову лінгвокультурологічного аналізу. Метамова, що є спільною як для культури, так і для мови, повинна мати єдину методологічну основу, якою виступає семіотична репрезентація даних культурно-мовної взаємодії. До метамови в нашому дослідженні ми відносимо такі терміни, як концепти, настанови культури, культурна самосвідомість, культурно-мовна компетенція, культурна конотація, культурна інтерпретація. У сучасних дослідженнях із фразеології, де розглядаються проблеми опису культурно-національної специфіки фразеологічних

одиниць і в яких фразеологічна одиниця вивчається як джерело мудрості народу, що зберігає і відтворює його менталітет і культуру з покоління в покоління, одне з центральних місць займає поняття конотації. Конотації у дослідженні культурно-національної специфіки є об'єктом вивчення для лінгвокультурології, яка намагається відтворити духовну культуру і знання мовного колективу, що трактуються як смислові елементи, які відображають зв'язок слова з культурними уявленнями і традиціями. Ці асоціації беруть початок у національній культурі та породжуються як „фоновими" або безеквівалентними компонентами у складі фразеологічної одиниці, так і цілісним образом ситуації (Верещагин, Костомаров, 1983). Культурно-національний аспект виявляється, як правило, у складі цілісної семантики мовних знаків, які можуть бути розкласифіковані як особистісні й соціальні, внутрішньомовні й міжмовні, загальнолюдські й національно-культурні. Культурні знання виражаються й здійснюються через конотативний культурний компонент. Для кожної мови, для кожної культури характерне виникнення специфічних співзначень – конотацій. Механізм їхнього виникнення пов'язаний із посиленням окремих аспектів значення (часто за рахунок яскравої внутрішньої форми слова, на базі якої виникають найстабільніші асоціації). Закріплення асоціативних ознак у значенні слова, тобто виникнення конотацій – процес національно-культурний (Маслова 1997: 53). Системний опис фразеосполучень із точки зору репрезентації когнітивних мисленнєвих структур і відображення в них національно-культурної специфіки семантичного простору мови є складним і багатоаспектним. Відмінною рисою лінгвістичних досліджень у когнітивній семантиці є культурологічна орієнтація. За словами Ю.С. Степанова, у культурологічного концепту складна структура. „З одного боку, до неї належить усе, що стосується будови понять; з іншого боку, до структури концепту входить усе те, що і робить його фактом культури" (Степанов 1997: 41). Дослідження фразеосполучень як одиниць мови, що відображають реалії, типові для певної англомовної спільноти і не властиві іншому лінгвокультурному соціуму, вимагає уважного підходу у взаємодії з такими суміжними науками, як лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, етнографія. У руслі такого підходу при розгляді словосполучень широкого розвитку набув зіставний опис матеріалу різних мов із метою виявлення специфічності або універсальності в тій чи іншій мовній системі. Водночас між мовою і культурою є значні розбіжності й тому їхня взаємозаміна недопустима. Як цілком слушно зауважує Ю.С. Степанов, „Не можна переносити мовну модель на предметну галузь культури і, навпаки, модель культури на предметну галузь мови" (Степанов 1997: 331). Для розв'язання проблем співвідношення і взаємодії мови й культури необхідно виробляти більш загальний апарат понять, які можна застосувати до лінгвістичної теорії, з

одного боку, і теорії культури – з іншого. Саме лінгвокультурологія може стати комплексною наукою, здатною створити третій апарат понять відповідно до антропологічної парадигми, притаманної сучасній лінгвістиці, яка вивчає мову в тісному зв'язку з побутом людини, її матеріальною і духовною культурою – усім тим, що складає мовну картину світу. У теоретичній фразеології мова як антропологічний феномен знаходить своє відображення в намаганнях розглянути фразеологізми у широкому лінгвокультурологічному аспекті. У галузі лінгвокультурологічного дослідження фразеології В.А. Маслова виділяє такі його аспекти: 1) слова й вирази, що слугують предметом опису в лінгвокраїнознавстві, включаючи безеквівалентну лексику; 2) міфологізовані культурно-мовні одиниці: обрядово-ритуальні форми культури, легенди, звичаї, повір'я, закріплені у фразеологізмах, прислів'ях, образно-метафоричних одиницях; 3) пареміологічний фонд мови; 4) символи, стереотипи, еталони, ритуали; 5) образи; 6) стилістичний уклад мов; 7) мовленнєва поведінка; 8) взаємодія релігії та мови (Маслова 1997: 12).

З наведених вище аспектів лінгвокультурологічного дослідження фразеології виходить, що авторка вважає за доцільне розширити об'єкт цієї науки за рахунок вивчення діахронного плану розвитку мови. Доцільність включення діахронного аспекту в лінгвокультурологічні дослідження пояснюється тим безперечним фактом, що фразеологічні одиниці виникають у процесі тривалого культурного розвитку людства і саме завдяки їм ми можемо дізнатися про особливості культури й менталітету того чи іншого народу, їхні культурні особливості та стереотипи мислення й поведінки. Для того, щоб зрозуміти, що в тих чи інших фразеологізмах є носієм культурної інформації, доцільно зосередити увагу дослідження на тому, як узагалі виникають фразеологічні одиниці. Як відомо, спочатку у світі виникає певна прототипна ситуація, що відповідає „буквальному" значенню фразеологізму. За нею закріплюється зміст, який згодом переосмислюється, тобто формується образ фразеологічної одиниці на основі первісних значень слів у прототипній ситуації. Саме ці первинні слова і складають в образі свій слід. Так виникає внутрішня форма, в якій і міститься основна інформація, пов'язана з культурою. Культурну інформацію можна отримати із внутрішньої форми фразеологізму через наявність у ній „слідів" культури – міфів, архетипів, звичаїв і традицій, відображені історичні події та елементи матеріальної культури. Отже, в самому формуванні фразеологізмів, тобто у відборі образів простежується їхній зв'язок із культурно-національними стереотипами й еталонами. У сучасній лінгвістиці чітко розрізняють такі дві основні функції фразеологізмів, які відрізняють їх від інших мовних одиниць: 1) умулятивна функція фразеологічних одиниць, яка полягає в накопиченні в їхній

семантиці суспільно вагомого досвіду. Лексеми теж можуть виконувати цю функцію, однак фразеологічні одиниці здатні зберігати й передавати більший обсяг та ширшу гаму різноманітних конотацій. Вони є мовби зосередженням знань, які прийнято називати фоновими.; 2) директивна функція, що пояснює причину накопичення досвіду, а також є засобом регулювання поведінки членів мовного співтовариства. Перш за все це стосується мовного оточення – коли є намагання викликати в його носіїв певну реакцію, стимулювати будь-які їхні дії. Водночас директивна функція фразеологічних одиниць має на увазі і спрямованість уваги мовця на самого себе, оскільки фразеологізми часто вживаються для мотивування й виправдовування власних дій. Директивну функцію виконують перш за все прислів'я й приказки, які є семантично й синтаксично оформленими утвореннями з чіткою ідейною лінією, наприклад, англ. *the human heart is of no age* 'почуття не мають віку'; *a good wife and health are man's best wealth* 'хороша дружина і здоров'я – найкраще багатство'; *a wise man changes his mind sometimes, a fool-never* 'розумний може змінити свою думку, дурень – ніколи' і т. ін.

Найпоширенішими є такі три основні способи передавання національно-культурних особливостей того чи іншого мовного співтовариства: 1) комплексне відображення національної культури, що притаманне самій суті фразеологічної одиниці, наприклад: англ.*busman's holiday* 'святковий або вільний день, проведений за звичною роботою'. Її походження пов'язане з тим, що водіям автобусів доводилося навчати новачків у святкові дні. Укр.: *від аза до їжиці* 'від початку до кінця'; *на один аршин* 'за тим самим зразком, однаково'; *всім серцем (всією душею)* 'щиро, гаряче'; *без серця* 'жорстокий, безжалісний'; рос.: *сыт как Юрьева(Егорьевская) гора* 'дуже багатий'; *(выйти) из грязи в князи* 'вибравшись із бідності, досягнути високого становища в суспільстві'; *столбовая дорога* 'головний напрям роботи, руху; широка і правильна дорога до чого-небудь'; 2) фразеологічні одиниці можуть відображати національну культуру, проявляючи фонові схеми тих фразеологізмів, стрижневий компонент яких містить „екзотизм" для іншомовної аудиторії, наприклад, англ. *gentlemen* 'джентльмен' і *lady* 'дама' у складі фразеологізмів відрізняються яскраво вираженим національним характером: *gentleman of the cloth* 'духовна особа, служитель церкви, священик'; *gentleman of the gown / of the (long) robe/* 'вчений юрист'; *gentleman of the inkpot/ of the press* 'кореспондент, газетчик'; *gentleman of the road* 'лицар з великої дороги, розбійник'; *great lady* 'знатна дама'; *fine lady* 'а) світська жінка, аристократка; б) ірон. жінка, яка вдає з себе аристократку'; *First Lady (of the land)* 'дружина Президента США'; укр.: *скандзюбити в сук* 'згорбити (про старість)'; *як у Сірка із зубів* 'зовсім ніяк'; *сидіти по хуторах* 'жити обмеженими інтересами, мати вузький світогляд'; *усім сестрам по намисту* 'усім порівну'; рос.: *бред*

сивой кобылы 'чиїсь дурні думки, висловлювання'; *зловещий ворон* 'про людину, яка говорить страшні речі, які можуть злякати'; *от ворот поворот* 'категорична відмова, негативна відповідь на чиєсь прохання, звернення'; 3) своїми прототипами фразеологізми також відображають національну культуру, тобто з самого початку вільні словосполучення можуть описувати будь-які історичні події, умови побуту, культурну своєрідність і багато іншого. Наприклад, англ.: *make a pig's ear (of) smth.* 'дуже погано виконати роботу'; *a short horse is soon curried* 'маленького коня легко чистити, тобто легка робота швидко робиться'; укр.: *повиснути на гіляці* 'заподіяти собі смерть, повіситися'; *із сирою землею повінчатися* 'померти'; *ятриться серце* 'хто-небудь дуже переживає'; вбивати/вбити осиковий кілок (кіл) у могилу 'покінчити з ким-, чим-небудь'; рос.: *знать своё кривое веретено* 'не втручатися в чужі справи, займатися своєю справою'; *за сем вёрст киселя хлебать* 'поїхати (піти) дуже далеко і повернутися ні з чим'; *взятки гладки* 'нічого не отримати з нікого'.

З наведених прикладів стає очевидним той факт, що культурно-мовна компетенція – це здатність носіїв мови називати за допомогою фразеологічних одиниць і сприймати у своїй когнітивній та комунікативній діяльності світ на основі мовної компетенції, пресупозицією для якої є володіння культурою – усвідомлене або таке, що вкоренилося у глибинах несвідомого. Саме культурно-мовна та когнітивна компетенції лежать в основі інтерпретації фразеологізмів носіями мови в контексті культури як семіотичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Вопросы семантики фразеологических единиц. – Самарканд: Самаркандский гос. ун-т им. А. Навои, 1983. – 83 с.

Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. – М.: Высш. шк., 1972. – 614с.

Гак В.Г. Фразеология, образность и культура // Советская лексикография. – М., 1988. – С. 136.

Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2001. – 400 с.

*Добровольский Д.О.*Образная составляющая в семантике идиом// Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 71-93.

*Добровольский Д.О.*Национально-культурная специфика в фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37-48.

Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика в фразеологии // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48-57.

Ковшова М.Л. Как с писаной торбой носиться: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 164-173.

Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 103 с.

Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения// Вестник МГУ. – Филология. – 1966. – № 5. – С. 46-51.

Красавский Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2001. – 40 с.

Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур// Новое в зарубежной лингвистике (контрастивная лингвистика). – М.:Прогресс, 1989. – Вып.XXV. – С.32-52.

Латина О.В. Идиомы и экспрессивная функция языка // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 136-156.

Левченко О. Фразеологічна символіка:Лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Львів:ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – С. 53.

Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издат. центр „Академия", 2001. – 208 с.

Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-во Иностранной литературы, 1954. – 99 с.

Мітрохина Л.М., Прадід Ю.Ф. Здобутки української фразеографії / У зб.: Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 89-100.

Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 654с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1997. – 824 с.

Телия В.Н. Нормативный состав языка как объект лингвокультурологии // Национально-культурный компонент в тексте и языке / Тезисы докладов. – Минск, 1994. – Ч. 1. – С. 13-15.

Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

Телия В.Н. Первоочередные задачи и методические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.

Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: её высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во

фразеологизмах и в дискурсивных практиках. – М.: Языки русской культуры, 2004. – С. 19-30.

Томахин Г.Д. Лингвистические аспекты лингвострановедения // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 252-261.

Тхорик В.И., Фанян Ю.М. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. – М.: ГИС, 2005. – 259с.

Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми „концепт – фразеологізм – мовна картина світу" / У зб.: Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 146-152.

Уорф Б.Л. Наука и языкознание (О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление) // Зарубежная лингвистика: В 3-х т. – М.: Прогресс, 1999. – Т. 1. – С. 92-105.

Черданцева Т.З. Идиоматика и культура (Постановка вопроса) // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С.58-70.

Надійшла до редакції 19.10.06